

Barbara Kwiatkowska-Tybulewicz

*Uniwersytet Warszawski**

E-mail: b.kwiatkowska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8927-8943

Irena Wojnar o potencjale edukacyjnym sztuki nowoczesnej**

Summary

IRENA WOJNAR ON THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF MODERN ART.
A PEDAGOGICAL CONCEPT FROM THE 1960s**

The article presents the educational potential of modern art as art contemporary for the theory of education through art, introduced to the Polish pedagogical thought in the 1960s by Irena Wojnar. In the initial stage of shaping the Polish theory of aesthetic education, Wojnar analysed the relationship between aesthetics and pedagogy, paying attention to the educational possibilities not only of "classical" art, but also of modern art. Despite her later approach to treating art as a whole, in her early publications, the then young researcher distinguished contemporary art, paying attention to its cognitive, emotional and creative potential, which was compatible with the modern civilisation of the second half of the 20th century. Contemporary discussions on the educational possibilities of art are often limited to canonical art, treating contemporary art with reserve. The first publications by Irena Wojnar, presented in the article, show the educational potential of contemporary art of the 1960s, which was characterised by controversy and incompatibility with previously learned ways of perceiving art. Wojnar saw a place in education for contemporary art and called for educating teachers in the field of contemporary art. This text presents the educational aspects of modern art, distinguished by Irena Wojnar in her first scientific publications in the 1960s. The text is also an invitation to rediscover the innovation of the theory of education through art.

Keywords: aesthetic education, modern art, contemporary art, theory of aesthetic education, education through art.

* Adres: Wydział Pedagogiczny UW, Mokotowska 16/20, 00-561 Warszawa

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

Wstęp

Temat wzajemnych relacji sztuki i wychowania (edukacji) interesował ludzkość od wieków. Zagadnienie to analizowali na przestrzeni dziejów filozofowie, pedagodzy, a ostatnio zainteresowali się nim także artyści. Wpływ (pozytywny) sztuki na człowieka nie jest kwestią sporną, także włączanie sztuki do działań edukacyjnych nie budzi zastrzeżeń. Kluczowym wydaje się jednak nadal pytanie: jaką sztukę uznajemy za „odpowiednią” w edukacji? I tutaj rozpoczyna się wielość pedagogiczny, włączający lub wykluczający z obszarów edukacyjnych poszczególne dziedziny i formy sztuki, jako odpowiednie/nieodpowiednie dla edukacji. W dyskusjach teoretyków wychowania nadal zdarza się usłyszeć opinię aprobującą ograniczenie edukacji estetycznej tylko do tzw. klasyków, uznanych dzieł sztuki „kanonicznej”, pedagogicznie „bezpiecznych”, oswojonych, wpisanych w znane konteksty. Z drugiej strony coraz częściej w środowisku pedagogicznym docenia się potencjał edukacyjny sztuki współczesnej, żywo reagującej na aktualne problemy dzisiejszego świata.

Co więcej, sama sztuka zaczyna zbliżać się do edukacji – artyści XXI w. tworzą projekty, będące sztuką i edukacją jednocześnie. Zwrot edukacyjny w sztuce współczesnej (Rogoff, 2008) pozwolił na istotne metaforyczne przejście sztuki z pozycji bycia traktowaną jedynie jako narzędzie służące wychowaniu, do uzyskania (także w oczach środowiska pedagogicznego) statusu pełnoprawnego podmiotu artystyczno-edukacyjnego. W niniejszym artykule chciałabym przyjrzeć się wzajemnym relacjom sztuki współczesnej i edukacji, które omawiane były w ramach teorii wychowania estetycznego przez profesor Irenę Wojnar w jej pierwszych publikacjach z lat 60. XX w. Sztuką współczesną dla Wojnar była nowoczesna sztuka powojenna lat 50. i 60. (Danto, 2013, s. 37) i w takim znaczeniu termin sztuka współczesna pojawia się w niniejszym artykule.

Sztuka współczesna w „nowoczesnej pedagogice estetycznej” Ireny Wojnar

Polska teoria wychowania estetycznego, będąca efektem wspólnych refleksji i doświadczeń Bogdana Suchodolskiego oraz Ireny Wojnar, stanowi ważny etap w konstituowaniu się rodzimej myśli dotyczącej wychowania przez sztukę. Sztuka jest w niej ujmowana jako środek nauczania i wychowania: dostarczający wiedzy o człowieku i świecie, wpływający na sposób interpretowania świata i hierarchię wartości, proponujący określone typy zachowań czy wzory postępowania, inspirujący postawy twórcze i światopoglądowe oraz kształtujący środowisko materialne człowieka (Wojnar, 1984b, s. 12). Wojnar, pisząc o wychowawczych możliwościach

sztuki, traktowała najczęściej tę ostatnią całościowo (jedynie czasami wyodrębniając sztuki plastyczne, literaturę, muzykę, teatr czy film). To sztuka (jako pewna całość) posiada według Wojnar szczególne wartości poznawcze, moralne i twórcze. To sztuka aktywizuje psychiczne przeżycia człowieka, intensyfikuje jego dyspozycje. To sztuka zwielokrotnia poznanie, uczy szukania w głąb oraz myślenia w sposób zindywidualizowany (Wojnar, 1966, s. 200). Rzadko w tekstach profesor Wojnar pojawiają się analizy konkretnych dzieł, czy kierunków artystycznych, które uzasadniałyby przypisywane sztuce właściwości (a najczęściej przywoływanymi przykładami są najbardziej znane dzieła z historii sztuki). Analizując dorobek twórczy Uczonej widać także, że stopniowo odchodziła ona od tematyki sztuki, skupiając się w ostatnich latach na humanistycznych intencjach edukacji (Wojnar, 2000).

Jest jednak etap w działalności naukowej Myślicielki, w którym wybrzmiewa sztuka współczesna i stanowi obok sztuki „kanonicznej” przestrzeń istotną wychowawczo. Narastająca stopniowo w latach 60. atmosfera myślenia alternatywnego o edukacji, poszukiwanie nowych idei i dróg działania oraz sposobów myślenia o człowieku i świecie, sprzyjała wyłanianiu się sztuki (także współczesnej), jako ważnego narzędzia edukacyjnego. W pierwszych latach aktywności naukowej, mocno inspirowanych pobytem na paryskiej Sorbonie, młoda badaczka żywo zainteresowana wzajemnymi powiązaniem estetyki i pedagogiki, szukała nowoczesnych sposobów łączenia sztuki i edukacji. Wskazywała w tamtym czasie na nowatorski termin estetyczno-pedagogiczny *wychowanie przez sztukę*, nieprzypadkowo przeciwstawiany klasycznemu terminowi *wychowanie estetyczne* (Wojnar, 1966, s. 226). W książce *Perspektywy wychowawcze sztuki* pisała: „W epoce współczesnej nastąpiło wyraźne przesunięcie akcentu z zainteresowania wychowawczą rolą piękna, a także i sztuki opartej wyłącznie na wartości piękna klasycznego, w kierunku zainteresowania różnymi kategoriami i różnymi wartościami sztuki” (Wojnar, 1966, s. 226). Nowocześnie rozumiane przez nią wychowanie przez sztukę było czymś więcej, niż tradycyjne wychowanie estetyczne, utożsamiane „raczej z pedagogiką kategorycznych imperatywów niż «otwartego umysłu»” (Wojnar, 1964, s. 128). Nowe wychowanie przez sztukę rozszerzyło dawną koncepcję wychowania estetycznego (rozumianego jako kształcenie wyłącznie wrażliwości na sztukę i piękno) o możliwości oddziaływania sztuki na całego człowieka oraz kształtowania postawy otwartego umysłu, czyli postawy pełnej otwartości na świat, napiętej uwagi, czujności, wrażliwości i pełni przeżycia (Wojnar, 1964, s. 291).

Poszukiwania nowatorskich relacji między sztuką a edukacją były związane z nowoczesnym w tamtych czasie sposobem widzenia społecznej i pedagogicznej przydatności estetyki (Wojnar, 1964, s. 19) oraz ewolucją potrzeb odbiorców w dziedzinie kontaktu ze sztuką i sposobów ich zaspokajania (Wojnar, 1964, s. 29). Wojnar wielokrotnie powtarzała, iż „wychowanie przez sztukę staje jako problem

pilny i *par excellence* nowoczesny” (Wojnar, 1964, s. 36) i wskazywała nie tylko na sztukę kanoniczną, ale także na sztukę współczesną – odpowiadającą chronologicznie współczesnej epoce (Wojnar, 1984a, s. 108) – jako na przestrzeń, która wyrastając ze współczesnego społeczeństwa i ilustrując typowo współczesne niepokoje człowieka XX w., wymaga uwzględnienia w postulowanej przez nią „nowoczesnej pedagogice estetycznej” (Wojnar, 1964, s. 76). „Nowe spojrzenie i na sztukę, i na człowieka jest z pewnością wynikiem takiego widzenia świata, jakie znajduje swój wyraz w różnych odmianach sztuki współczesnej” (Wojnar, 1964, s. 128) – pisała w *Estetyce i wychowaniu*, książce stworzonej na podstawie obronionego na paryskiej Sorbonie doktoratu. W niej właśnie po raz pierwszy ukazała potencjał sztuki, w tym także współczesnych jej działań artystycznych, w kształtowaniu postawy otwartego umysłu u odbiorców, a szczególnie u młodzieży, dla której sztuka staje się pośrednikiem między młodym, rosnącym człowiekiem, a światem, do którego ten wchodzi (Wojnar, 1964, s. 91).

To sztuka nowoczesna, podkreślała Wojnar, ujmuje zarówno rzeczywistość, jak i samego człowieka z wielu odmiennych punktów widzenia, dociera do istoty jego wewnętrznych sprzeczności, odnajduje to, co zmienne i wielorakie. „Zdziwienie przed tym, co ludzkie, wyrażające się w nowej wizji artystycznej, rzutuje na przeżycia odbiorcy, uczestniczy w procesie otwierania jego umysłu, uwrażliwia go na to, co nowe, niepokojące, nieznane” (Wojnar, 1964, s. 130). Sztuka współczesna odeszła od wizji człowieka idealnego podobnie, jak współczesna estetyka zerwała z ideałem piękna, pozostawiając sobie możliwość wniknięcia w istotę losu człowieka, w jego najgłębsze przeżycia i doświadczenia. „Przedstawiając problematykę aktualną i trudną, sztuka często nie określa w jednoznaczny sposób wartości moralnych, nie ocenia i nie moralizuje z jakiegoś obowiązującego punktu widzenia” (Wojnar, 1964, s. 273), pozostawiając odbiorcy różnorodność interpretacji. Wyrastając ze współczesnego społeczeństwa sztuka najnowsza jednocześnie to społeczeństwo kształtuje, odnosząc się do potrzeb i postaw nowoczesnego człowieka, w nowoczesnym świecie postępu nauki i techniki. W postulowanej przez Wojnar „teorii wychowania przez sztukę w ujęciu nowoczesnym” (Wojnar, 1964, s. 133), jest zatem miejsce dla najnowszych działań artystycznych, umiejętnie wprowadzających odbiorców w nowy sposób widzenia świata (Wojnar, 1964, s. 313). Podkreślanie przez nią „nowoczesności” w jej ujęciu wychowania przez sztukę (czy pedagogiki estetycznej) jest charakterystyczne dla pierwszych publikacji Wojnar, w których wybrzmiewa potrzeba przekroczenia tradycyjnie rozumianego wychowania estetycznego i wpuszczenia świeżego powietrza do przenikających się relacji sztuki i edukacji, by przezwyciężyć porażki tradycyjnej pedagogiki, akcentującej przede wszystkim adaptacyjną stronę procesu wychowawczego (Wojnar, 1964, s. 271).

Nauczyciel a sztuka współczesna

Profesor Wojnar traktowała wychowanie przez sztukę jako postępowe i nowatorskie wychowanie dla przyszłości, przygotowujące ludzi do tego, co nowe i nieprzewidziane (Wojnar, 1964, s. 239) oraz unowocześniające edukację (Wojnar, 1968, s. 40). Z tego m.in powodu było w nim miejsce na najnowsze działania artystyczne, komentujące współczesność i profetycznie zerkające w przyszłość. Doceniając demokratyzację sztuki i łatwość jej upowszechniania przy wykorzystaniu nowoczesnej technologii drugiej połowy XX w., przede wszystkim radio i telewizję (Wojnar, 1966, s. 140), wskazywała na wszechobecność sztuki nowej, która płynnie wnika w codzienne życie zarówno w postaci form i przedmiotów plastycznych, jak i elementów audiowizualnych (Wojnar, 1966, s. 16). Jak podkreślała:

W różnych dziedzinach i wytworach sztuki współczesnej można szukać potwierdzenia tych wszystkich procesów, które składają się na dynamikę współczesności. Nowoczesny przewrót w sztuce wiąże się przecież chronologicznie z przewrotem w innych dziedzinach działalności człowieka, z postępem nauki i techniki. [...] Dzięki sztuce człowiek równocześnie odkrywa świat i własną potrzebę jego przeorganizowania (Wojnar, 1966, s. 58).

Wykorzystanie potencjału sztuki współczesnej w edukacji napotkało jednak na ważną przeszkodę. Wojnar była świadoma ogromnego problemu ograniczonych kompetencji nauczycieli w zakresie sztuki współczesnej. Pisała: „niestety wciąż liczna jest grupa tych nauczycieli, którzy [...] niefrasobliwie odrzucają wartość wszystkiego, co współczesne właśnie dlatego, że jest inne i nowe w stosunku do tego, co oni sami znają i cenią” (Wojnar, 1968, s. 133). Podstawowym kłopotem nauczycieli jest według niej niepokojąca rozbieżność między posiadaniem ugruntowanej wiedzy na określony temat, a poczuciem bezradności w stosunku do tego, co nowe i współczesne. Wszystko, co „nowe” opatruje się przymiotnikiem „niezrozumiałe”, a tym samym staje się ono „zbędne” (Wojnar, 1968, s. 133). Za tym idzie kolejna trudność – nauczyciele nawykli są do autorytarnego operowania swoją wiedzą, a obecność nowej sztuki w sytuacjach wychowawczych wymaga jednak innych relacji między nauczycielami a uczniami: bardziej dyskursywno-towarzyszących niż autorytatywno-poucających. Orientacja we współczesności jest dla nauczycieli niezwykle trudna, gdyż „załamuje się ich wiedza i autorytet wobec zjawisk aktualnych i nie mających artystycznego precedensu” (Wojnar, 1968, s. 133).

Dostrzegając problem nieprzygotowania nauczycieli do pracy edukacyjnej z wykorzystaniem sztuki najnowszej, Wojnar w początkowym etapie własnej pracy naukowej i akademickiej postulowała staranne wprowadzanie pedagogów w zjawiska sztuki współczesnej, a tym samym w zjawiska złożonej współczesności, gdyż tylko dzięki zwielokrotnieniu ich kontaktów z nowymi zjawiskami artystycznymi

(przez przekazywanie im wiedzy o nich, interpretację pedagogiczną, ale także własne przeżycia) mogą ujawnić się „ pewne elementy ogólniejsze, pewne prawidłowości funkcjonujące jednak mimo pozornego chaosu i niekonsekwencji” (Wojnar, 1968, s. 135). Uczona zaznaczała, że nowe zjawiska w sztuce mogą wydawać się na początku bardzo kontrowersyjne, bo nie znajdują precedensu w znanych już formach wyrazu artystycznego, nie są oswojone, ani dogłębnie wyjaśnione. Dodatkowo często nie mają żadnego punktu odniesienia w dotychczasowych przeżyciach, doświadczeniach i wiedzy odbiorców na temat sztuki (Wojnar, 1966, s. 217).

Sztuka najnowsza wymaga innego rodzaju percepcji – percepcji uczestniczącej – i nie może być przedmiotem tradycyjnych ocen i interpretacji. Odbiorca „w dawnym stylu”, odbierający dawną sztukę, był wyłącznie kontemplatorem, szukał gotowego, zakończonego i dookreślonego dzieła. Odbiorca nowej sztuki nie znajduje się przed dziełem, ale niejako wewnątrz niego i w każdorazowym akcie konstruktywnej percepcji (jak określała ją Wojnar) współtworzy jego strukturę, stając się tym samym współtwórcą (Wojnar, 1966, s. 106). Sztuka współczesna przestaje być estetycznym kontemplowaniem świata, staje się narzędziem jego przekształcania, poznaniem rzeczywistości wyrażającym się w działaniu (Wojnar, 1966, s. 110). Irena Wojnar zaznaczała, iż kontemplacja estetyczna jest adekwatna w stosunku do sztuki interpretowanej jako statyczne odzwierciedlenie statycznie pojmowanej rzeczywistości (szczególnie zatem do sztuki klasycznej). Nowa sztuka nabiera wyraźnie charakteru dynamicznego, twórczego, odzwierciedla typ nowej, nieustannie zmiennej rzeczywistości i zaprasza do współuczestniczenia w jej przetwarzaniu. Tym samym przeżywanie takiej sztuki również musi mieć charakter dużo bardziej dynamiczny (Wojnar, 1966, s. 207). W późniejszych publikacjach autorka doprecyzowała tę nową postawę wobec sztuki, pisząc o dialektyce doznawania i działania w doświadczeniu dynamicznym, obejmującym „poruszenie” oraz aktywność psychiczną, odnoszącym się do dwoistości samej sztuki: jej trwałych wartości zyskujących nowe życie w nowych formach i jej kreatywności nawiązującej do tego, co trwałe (Wojnar, 1984a, s. 86). Właśnie z tą nową postawą związane są problemy ówczesnych nauczycieli, przyzwyczajonych do po pierwsze zupełnie innych form dzieł sztuki, a po drugie zupełnie innego rodzaju interakcji z dziełem. Zdaniem Wojnar taka „trudna” sztuka – „trudna w swoim wyrazie artystycznym operującym niedomówieniami i trudna w swoich treściach nieafirmujących, a pełnych niepokoju” (Wojnar, 1966, s. 231) może w pełni zrealizować nowoczesnie rozumiane wychowanie przez sztukę. Wymaga to jednak przygotowania i zwiększenia kompetencji odbiorczych u nauczycieli.

W odpowiedzi na opisany wyżej problem kadry pedagogicznej, środowisko Uniwersytetu Warszawskiego (Katedra Pedagogiki Ogólnej i Zakład Teorii Wychowania Estetycznego) oraz Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) już w latach

60. rozpoczęło organizowanie wakacyjnych kursów dla nauczycieli, dotyczących współczesnych problemów sztuki i wychowania estetycznego. Na szczególną uwagę w kontekście tematu niniejszego artykułu zasługuje trzecie spotkanie, które odbyło się w Gdańsku w 1966 r., i było w całości poświęcone problematyce sztuki współczesnej (Wojnar, 1968, s. 129). Świadczy to niezbitnie o żywym zainteresowaniu w tamtym czasie Ireny Wojnar sztuką współczesną, jako przestrzenią wychowawczą oraz świadomości wagi włączania najnowszych propozycji artystycznych do praktyki edukacyjnej.

Sztuka tradycyjna i współczesna – „mikser” wychowawczy

Adaptacja i przewyżnianie to dwie postawy, które zdaniem Wojnar, wyznaczały treść życia współczesnej jej młodzieży: adaptacja do zastanej rzeczywistości, ale jednocześnie twórcze próby jej przewyżnienia, przekroczenia tego, co dane i poszukiwanie (tworzenie) nowego (Wojnar, 1964, s. 269). Nowoczesne wychowanie przez sztukę, to zdaniem Profesor synteza adaptacji i przewyżnienia, łączenie przeszłości z teraźniejszością i przyszłością, sztuki dawnej ze sztuką współczesną. „Sztuka wieków dawnych dostarcza licznych przykładów ukazujących wieczny dramat człowieka, kolejne etapy jego dziejów, ale jednocześnie sztuka współczesna niepokoi szukaniem nowych form twórczych, dążeniem do odsłonięcia nowych treści i nowych elementów rzeczywistości” (Wojnar, 1964, s. 270). Młoda badaczka pisała w latach 60. o nowocześnie pojmowanym wychowaniu przez sztukę jako o „mikserze” różnych treści i wartości estetycznych, jako o swoistym przewodniku zarówno po nowych dziedzinach sztuki, jak i arcydziełach, które dzięki nowym formom upowszechniania stają się bliskie i dostępne na co dzień (Wojnar, 1966, s. 17). Jak pisała: „Sztuka zbliża się do życia: do powszechnej codzienności i do intymnych osobistych pragnień i przeżyć każdego człowieka, który w dziełach sztuki dawnej i współczesnej próbuje odnaleźć elementy tak potrzebnej mu mądrości i piękna” (Wojnar, 1966, s. 62). Wojnar powtarzała za estetykami, iż odmiennie niż w nauce czy technice, w sztuce nie istnieje postęp, a nowe dzieła nie są ani lepsze, ani gorsze od tych tworzonych we wcześniejszych wiekach. Są inne, gdyż wyrastają z zupełnie innej rzeczywistości, służą zatem odmiennym celom i wyrażają inne problemy. Co więcej, Wojnar pisała, że sztuka współczesna proponuje wartości, „które wszakże nie muszą zastępować czy przewyżniać tego, co dawne i utrwalone. Koegzystencja wartości określa zasadę pluralizmu czy też uniwersalizmu współczesnej kultury” (Wojnar, 1990, s.18). Nowa sztuka jest próbą poznania rzeczywistości współczesnej w wielorakich aktach twórczych, w różnych rodzajach artystycznego tworzywa i „jako «projekcja» współczesnego człowieka próbuje ukazać jego obraz,

analogicznie zresztą jak czyniła to sztuka wszystkich epok minionych, poszukując w zmieniającym się obliczu człowieka «wiecznej» prawdy i «wiecznej» mądrości” (Wojnar, 1966, s. 60).

Badaczka stwierdziła, że sztuka dawna, ukazująca świat i ludzi przeszłości, jest dla nas egzemplifikacją „wiecznych” problemów moralnych, ideałów i konfliktów człowieka (Wojnar, 1966, s. 59), sztuka współczesna zaś (poza tym, że jest źródłem wiedzy o dniu dzisiejszym) nie tylko opisuje i tłumaczy naszą dzisiejszą codzienność, ale także, nabierając charakteru konstruktywnego, tworzy i przekształca dzisiejszy świat (Wojnar, 1966, s. 58). Symbiotyczne połączenie starego z nowym w wychowaniu przez sztukę pozwala dostrzec, z jednej strony, trwanie wartości w zmieniających się formach sztuki, a z drugiej strony z otwartością patrzeć na poszukiwania artystów współczesnych, którzy używając nowego języka mówią nam coś ważnego o aktualnej rzeczywistości. Artystyczne podróże w czasie i przestrzeni, jakie umożliwia dzisiejszy świat, tworzenie indywidualnego „muzeum wyobraźni” łączącego sztukę dawną i współczesną, stają się ważnymi czynnikami ułatwiającymi odbiorcom interakcje ze sztuką wszystkich czasów i wszystkich krajów, ze sztuką współczesną, jak i najdawniejszą (Wojnar, 1966, s. 60). Dostępność zarówno sztuki dawnej, jak i współczesnej stwarza ogromną szansę edukacyjną, pamiętać jednak należy, że sama dostępność nie wystarczy, aby człowiek odczuwał i rozumiał sztukę (Wojnar, 1964, s. 35, Wojnar, 1984b, s. 127). I w tym kontekście razem z Uczoną wracamy do nowocześnie rozumianej teorii wychowania przez sztukę.

Zakończenie

Analizując etap formowania się polskiej teorii wychowania estetycznego Ireny Wojnar trzeba podkreślić nieustanne wiązanie przez nią bogactwa doświadczeń estetyczno-pedagogicznych przeszłości z wkładem doświadczeń aktualnych oraz bijące z jej wczesnych publikacji pragnienie nowości i próby poszukiwania sposobów przewyciężenia błędów wychowania tradycyjnego (Wojnar, 1964, s. 239). Lektura jej pierwszych monografii daje niesamowitą przyjemność, gdyż ujawnia obraz bezkompromisowej badaczki, ciekawej świata i nowej sztuki, właśnie w latach 60. ze szczególną intensywnością zwracającej się w stronę człowieka i społeczeństwa. Czytając *Estetykę i wychowanie*, *Perspektywy wychowawcze sztuki* czy *Nauczyciela i wychowanie estetyczne* czuć niemalże atmosferę paryskiej kultury początku drugiej połowy XX w. oraz klimat nowej sztuki, z jej otwarciem na poszukiwanie nowych rozwiązań formalnych, nowych tematów i nowych relacji z odbiorcą.

W późniejszych publikacjach Wojnar wspominała o kontrowersyjności sztuki współczesnej, zauważała wieloznaczność pojęcia sztuka, wielorakość zjawisk artys-

tycznych, obecność „pseudosztuki”, „parasztuki” i „antyszuki” oraz zacieranie się granic między nimi (Wojnar, 1984a, s. 34). Pisała o rozpowszechniającym się poglądzie, jakoby sztuka coraz bardziej oddalała się od spraw życiowych i stawała się zbyt hermetyczna, niezrozumiała, „niemal antyludzka” (Wojnar, 1984a, s. 109). Przedstawiając w latach 80. sztukę, jako podręcznik życia, nie pominęła jednak sztuki współczesnej, mimo że z mniejszą intensywnością wypowiadała się już o najnowszych propozycjach artystycznych: „Sztuka współczesna stanowi zespół kapryśnych i różnorodnych konstruktów bogatej wyobraźni, które łącznie składają się na obraz świata chaotyczny i poszarpany, pozostający w nieustannym ruchu, napięciach i poszukiwaniu” (Wojnar, 1984a, s. 108). Niezmiennie zaś twierdziła, że sztuka jest zawsze obrazem swoich czasów i powstaje w zgodzie z bezpośrednią aktualnością, a zatem sztuka współczesna wyraża przeżycia, marzenia i doświadczenia człowieka współczesnego (Wojnar, 1984a, s. 44). „Stwierdzić więc trzeba, iż sztuka współczesna otwierając przed nami nowe horyzonty rzeczywistości przedmiotów, uczuć i podświadomości w istotny sposób może przyczynić się do zaostrzenia i rozszerzenia skali naszej ciekawości świata” (Wojnar, 1984a, s. 112). W tym także tkwi jej edukacyjny potencjał.

Współczesne formy artystyczne, mimo częstego niezrozumienia i kontrowersyjności, stopniowo torują sobie drogę do przeżyć odbiorców i stają się ważnym elementem budującym ich świadomość. Nadal aktualne są słowa Ireny Wojnar: „Sztuka współczesna, mimo swych niewątpliwych kontrowersji, jest także odbiciem rzeczywistości, odbiciem człowieka i jego problemów, a zatem może być uznana za źródło wiedzy o współczesności” (Wojnar, 1966, s. 59). Analizując teksty badaczki widać, że stopniowo sztuka współczesna przestała być przez nią wyodrębniana, a w ciekawych erudycyjnie tekstach przełomu XX i XXI w., wyrażających potrzeby i niepokoje współczesnej humanistki, sztuka wybrzmiewa już tylko jako pewna całość i stopniowo usuwa się w cień, oddając pole edukacji humanistycznej (Wojnar, 2000). W tym czasie coraz częściej zaczęły się także pojawiać głosy krytyczne wobec teorii wychowania estetycznego, wskazujące na jej zachowawczy charakter, a niekiedy nawet na konserwatyzm i tendencję do petryfikacji zastanych struktur kulturowo-społecznych (Pankowska, 2013, s. 173). Innowacyjny charakter nowoczesnego wychowania przez sztukę, o jakim pisała Irena Wojnar w latach 60. stopniowo zanikał, co zbiegło się w czasie z obniżaniem się rangi edukacji estetycznej w środowisku pedagogicznym oraz pojawiającymi się zarzutami o stagnację refleksji naukowej dotyczącej edukacji estetycznej na początku XXI w. (Zalewska-Pawlak, 2017, s. 138). Teoria wychowania estetycznego stała się w ostatnim 20-leciu samotną wyspą, znajdującą się poza obszarem dyskusji prowadzonych w obrębie współczesnych nauk humanistycznych i społecznych, jak i poza coraz intensywniej rozwijającym się obszarem nowej praktyki edukacyjnej w polu sztuki

(Moszkowicz, 2005, s. 22). Taka sytuacja wydaje się o tyle zaskakująca, że właśnie XXI w. otworzył zwrotem edukacyjnym w sztuce współczesnej nowe relacje między sztuką a edukacją (O'Neill, Wilson, 2010), a także stał się olbrzymią szansą dla środowiska pedagogicznego na zaakcentowanie wagi działań pedagogicznych w polu sztuki oraz efektywności i nowatorstwa współpracy artystów z pedagogami/ edukatorami (Kwiatkowska-Tybulewicz, 2020). Teoria wychowania estetycznego Wojnar, przesycona duchem nowatorstwa, w momencie kiedy powstawała, nie odnalazła się już w obliczu nowych praktyk artystyczno-edukacyjnych obecnego wieku. To jednak nie przekreśla jej szansy na bycie istotnym odniesieniem przy najnowszych analizach sposobów przenikania się przestrzeni artystycznej i edukacyjnej (Kwiatkowska-Tybulewicz, 2016). Może warto wrócić do początków teorii wychowania przez sztukę, doceniającej różnorodne formy sztuki, także kontrowersyjną sztukę nowoczesną? Może to ułatwi wiedzy akademickiej, dotyczącej wychowania przez sztukę, wyjść z kręgu „niedopasowania do współczesności”, o którym piszą nie tylko pedagodzy (Moszkowicz, 2005, s. 22), ale także artyści?

Bardzo trafnie i artystycznie zilustrował współczesną, karykaturalną postać wychowania estetycznego Jacek Dehnel w powieści *Krivoklat*, pisząc:

[...] w naszym miłującym sztukę kraju legion nauczycieli i nauczycielek został oddelegowany do wpajania dzieciom i młodzieży umiłowania sztuki, co prowadzi, rzecz jasna, do kompletnej katastrofy, do kompletnego wynaturzenia, zniweczenia kultury, polegającego na początkowym zduszeniu jej w dziecięcych organizmach, a następnie na wieloletnim jej doduszaniu, niedopuszczaniu, by załęgła się w tych młodych, wrażliwych ludziach, i to wszystko oficjalnie poprzez nauczanie kultury. Zrażanie poprzez rzekome zachęcanie, czyli wykorzenianie zrozumienia sztuki poprzez rzekome uczenie zrozumienia sztuki, tak to wygląda, panie Zeyetmayer, i inaczej wyglądać nie chce (Dehnel, 2016, s. 188).

Skoro coraz częściej to artyści współcześni szukają inspiracji w przestrzeni pedagogicznej (Kwiatkowska-Tybulewicz, 2022), może powinniśmy w końcu raz na zawsze przemienić karykaturę edukacji przez sztukę i zacząć inspirować sztuką do samodzielnego zmieniania świata? Przecież nie o zniechęcanie do sztuki nam chodzi...

References

- Danto A. C. (2013). *Po końcu sztuki. Sztuka współczesna i zatarcie się granic tradycji*, tłum. M. Salwa. Kraków: Universitas.
- Dehnel, J. (2016). *Krivoklat*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Kwiatkowska-Tybulewicz, B. (2016). *Wychowawcze aspekty sztuki współczesnej. Z perspektywy pedagogiki krytycznej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Kwiatkowska-Tybulewicz, B. (2020). The educational turn in contemporary art and critical aesthetic pedagogy: Rethinking the theory of aesthetic education. *Kultura i Edukacja*, 4 (130), 94–108.
- Kwiatkowska-Tybulewicz, B. (2022). From Janusz Korczak's democratic pedagogy to Sharon Lockhart's artistic project: pedagogical inspiration in contemporary art. *International Journal of Art & Design Education*, Vol. 41, Issue 3, Aug 2022, 355–495.
- Moszkowicz, M. (2005). Edukacja artystyczna w epoce estetyzacji i anestetyzacji. W: W. Limont, K. Nielek-Zawadzka (red.), *Dylematy edukacji artystycznej*, t. 1, (21–38). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- O'Neill, P., Wilson, M. (red.). (2010). *Curating and the Educational turn*. London; Amsterdam: Open Editions and De Appel.
- Pankowska, K. (2013). *Kultura – sztuka – edukacja w świecie zmian. Refleksje antropologiczno-pedagogiczne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rogoff, I. (2008). Turning. *e-flux journal*, Issue # 00 – November 2008; <https://www.e-flux.com/journal/00/68470/turning/> (otwarty 07.07.2020).
- Wojnar, I. (1964). *Estetyka i wychowanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wojnar, I. (1966). *Perspektywy wychowawcze sztuki*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wojnar, I. (1968). *Nauczyciel i wychowanie estetyczne*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Wojnar, I. (1984a). *Sztuka jako „podręcznik życia”*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Wojnar, I. (1984b). *Teoria wychowania estetycznego – zarys problematyki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wojnar, I. (1990). *Wychowanie estetyczne młodego pokolenia*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wojnar, I. (2000). *Humanistyczne intencje edukacji*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Zalewska-Pawlak, M. (2017). *Sztuka i wychowanie w XXI wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.